

ARAP EDEBİYATINDA MESELLER*

Ahmed Emin** / Zehra ÖZLİ***

Hikmetle ilgili bilgi verdikten sonra meseller¹ hakkında da bazı hususlar üzerinde durmamız gerekir. Çünkü hikmet ve mesel arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.²

Her mesel hikmet değildir. Her hikmet de mesel değildir. Örneğin: “Tebaa olmadan sultan olmaz, varlık olmadan tebaa olmaz; mülk olmadan varlık olmaz, adalet olmadan da mülk olmaz.”³ mesel değil hikmettir. “Ne kabile iledir, ne savaşırlarla.”⁴ sözü de meseldir, hikmet değildir. “Yaşlının görüşü, gencin tecrübesinden daha iyidir.”⁵ sözü ise hem meseldir hem de hikmettir.

Genelde meselde; kısa ve özlü olma, ibret içermeye, öğneleyici ya da alaylı olma, yaygın veya folklorik olma gibi özellikler görülür. Bu özelliklerin bir kısmı hikmette aranır, bazıları ise aranmaz. Mesela öğneleyici olma mesel için gereklidir; ama hikmet için gereksizdir. Bu özellik meselin hayatı eleştiren veya hayatın herhangi bir yanını alaya alan nüktedan tarafıdır. Bu, aynı zamanda meselin kolayca akılda kalmasını ve etkileyici olmasını sağlayan; yaygınlaşmasına, yayılmasına zemin hazırlayan şeydir. Halka mal olma şartı mesel için zorunludur; ama hikmette böyle bir şey gerekli değildir. Bir sözün mesel olabilmesi için toplumun damgasını taşıması gerekir.

İçeriğin doğruluğu ve gerçeğe uygunluğuna gelince bu özellik meselden ziyade hikmette görülür. Mesel, gerçeği ifade etmekten çok söyleyeninin

* Bu yazı Ahmed Emin’in “*Feyzü’l-hâtır*” adlı eserinden alınan “الأمثال في الأدب العربي” başlıklı yazısının çevirisidir. Bkz. Emin, *Feyzü’l-hâtır*, VIII, 227- 232.

** Ahmed Emin (1887- 1954) Mısırlı tarihçi ve yazar.

*** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı (zozli@sakarya.edu.tr)

1 Benzemek, benzeri olmak (müsûl) kökünden türeyen ve benzeyen anlamına gelen bu kelime Türkçe’de ki atasözü ve deyimini karşılığıdır. Örnek (misâl), benzeşmek (temâsül) kökünden türediğini söyleyenler de vardır. Ayrıca Türkçe’de ki masal kelimesi de mesel kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Bkz. Durmuş, İsmail, “Mesel”, DİA, XXIX, 293; İlhan Ayverdi, *Misallı büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı, 2011, 773. (çev.)

2 Bu yazı Zeynep Arkan tarafından çevrilen Arap Edebiyatında Hikmet başlıklı bir önceki yazının devamıdır. (çev.)

3 لا سلطان إلا برجال، ولا رجال إلا بمال، ولا مال إلا بعمارة، ولا عمارة إلا بعدا

4 “هو لا في العير ولا في النفير” İşe yaramaz anlamında. Bu mesel bedir savaşı üzerine Ebu Süfyân’ın kabilesinde de, Utbe b. Rebia’nın komutasında ki müşrik ordusunda da bulunmayanlar için söylene gelmiştir. Ebu Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (h.400), *Cemharatü’l-emsâl*, Lübnan, Dâr İbn Hazm, 2008, 596. (çev.)

5 “رأى الشيخ خير من مشهد الغلا .”

bakış açısını ifade eder. Bu sebeple bir anlamın, birbiri ile çelişen iki meselle ifade edildiği görülebilir: “Ak akçe kara gün içindir”⁶ ve “Ceptekini harca ki gaybta olan sana gelsin”⁷ gibi.

Ayrıca meseller toplum üzerinde hikmetten daha etkilidir. Çünkü meseller toplumun içinden çıkmış, insanların zihninde ve gönlünde yer edinmiş, toplum tarafından benimsenmiştir. Meseller, aydın olsun olmasın -çoğu zaman- herkesin günlük yaşantısının parçası olmuştur. Örneğin davranışlarını gerekçelendirme veya sözlerinin doğru olduğunu ispatlamak için aydınların “meselde şöyledir... (في المثل كذا)” dediğini, sıradan insanların ise “meselin dediği gibi şöyledir... (على رأى المثل كذا)” dediğini duyarsın. Hikmetin etkisi - mesele dönüşmemişse- aydınlar üzerinde olup, onlar bu kapsamdaki sözleri kendi görüşlerini izah sadedinde kullanırlar.

[Mesellerin Kaynağı]⁸

Meseller toplumun ürünü ve malı olduğuna göre kaynağının farklı olması da doğaldır. Mesel bazen kültürlü olmayan cahil bir tabaka tarafından üretilir, bazen de kültürlü ve seçkin bir tabakanın ürünü olarak ortaya çıkar. Mesel bu konuda; halk öyküleri, masal ve şarkı gibi halk edebiyatının diğer türleriyle benzer. Bu sebeple bazen derme çatma bir üslupla pespaye bir anlamı ifade eden mesellerle karşılaşılabilir. “Buzağıya tapan bir topluluğun içine girersen, sende ot biçip ona ver.”⁹ gibi. Bazen de derin anlamlar içeren seçkin bir üslupla söylenmiş meseller görürsün. “Kişinin ikiyüzlü olması zilletinden kaynaklanır.”¹⁰, “Ava giderken avlandı.”¹¹ gibi.

Mesellerin halktan çıkmış olması, toplumun içinde var olması, ona güzel bir nitelik kazandırmıştır ki, bu da sözü söyleyenin bilinmemesi ve sözün öne çıkmasıdır. Böylece meseller, adları bilinmeyen kahraman askerler gibi olurlar. Falanca şöyle dedi diyerek bir şiir veya hikmetli bir söz zikredebilirsin ama falanca şöyle bir mesel söylemiş demek çok nadir görülür. Sanki toplum böyle yaparak kendi malı olarak gördüğü mesellerin kendine aitliğini korumak istemektedir.

[Mesellerin Ortaya Çıkış Biçimleri]

Meseller bazen tarihi olayların etkisiyle ortaya çıkar. “Dâhis ve Gabrâ”¹²

6 "القرش الأبيض ينفعك في اليوم الأسود".

7 "أصرف ما في الخيب يأتيك ما في الغيب".

8 Köşeli parantez ile eklenen başlıklar mütercime aittir. (çev.)

9 "إذا دخلت على ناس يعبدون العجل حش واذى له".

10 "نفاق المرء من دله".

11 "حسبه صيدا فكان قيدا".

12 Abs ve Zübyân kabileleri arasında meydana gelen ve daha sonra Esed, Fezâre ve Gatafân kabilelerinin iştiraki ile büyüyen bu savaş, Abs kabilesinin Dâhis adlı atı ile Zübyan kabile-

savaşlarında yaşananlar üzerine ortaya çıkan Arap atasözleri ya da Kasîr b. Sad el-Lahmî'ye¹³ Cezîme'ye¹⁴ ve Zebbâ'ya¹⁵ nisbet edilen meseller gibi. Örneğin "Büyük bir kurnazlığın ilk adımı..."¹⁶ ve Cezîme'nin "Sahibinin heder ettiği kanın davasını gütmeyin."¹⁷ sözü bunlardandır.

İslam tarihinde pek çok olay da mesellerin serd edilmesine neden olmuştur. Meseller bazen de herhangi bir olay üzerine söylenir. "Evi, önce bekçisinden koru."¹⁸ sözünün; bir adamın kölesine evini emanet etmesi ve döndüğünde kölenin tüm eşyaları alarak gittiğini görmesi üzere meselleşmesi gibi.

Bazen de meselin kaynağı bir bilmeceyken ya da mesel bir şeyi, bir hikâyeyi simgelerken asıl hikâye unutulur, mesel kalır.

[Mesellerin Biçimi]

Mesellerin biçimsel olarak çoğu zaman söz sanatları ile süslediği görülmür.

Bu edebi sanat bazen seci şeklinde olabilir:

"موت في عز، اصلح من حياة في حرج"¹⁹

"يستف التراب، ولا يخضع لأحد على يار"²⁰

Bazen kısa bir diyalog şeklinde olur:

"قيل للشحم: أين تذهب؟ قال: أقوم المعوز"²¹

"قيل للشقي: هلم إلى السعادة، قال: حسبي ما أنا فيه"²²

sinin Gabrâ adlı kısırağı arsındaki yarışta Zübyânîlerin haksızlık yapmalarından çıkmıştır, bkz. Kapar, Mehmet Ali, "Eyyâmü'l-Arab", DİA, XII, 15. (çev.)

13 Cezîme el-Ebraş'ın danışmanlarından. el-Meydânî Ebü'l-Fazl Ahmed b. İbrahim, *Mecmau'l-emsâl*, Matbatü'l-sünne el-muhammediyye, I, 233 (mesel no: 1250). (çev.)

14 Ebu Mâlik Cezîme b. Malik b. Fehm el-Ebraş (el-Vazzâh) el-Tenûhî el-Ezdî; İslam öncesi dönemde Irak'ta hüküm süren Tenûhî devletinin üçüncü hükümdarıdır, bkz. Önkal, Ahmet, "Cezîme el-Ebraş", DİA, VII, 508. (çev.)

15 Cezira (mezopotamya) ve Şam bölgesinin kralı Amr b. Zarib b. Hassân'ın kızıdır. Cezîme'nin babasını savaşta öldürmesi üzerine tahta geçmiş ve babasının intikamını alarak Cezîme'yi öldürmüştür, Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-arabkable'l-islam*, Bağdat, 2. Baskı, III, 103- 106. (çev.)

16 "خطب يسير في خطب كبير" Bu daha küçük bir şey asıl önemli olan sonradan gelecek anlamında. Zebbâ'nın kurduğu tuzak için Kasîr'in söylediği sözdür. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 233 (mesel no: 1250). (çev.)

17 "دعوا دما ضيعه اهله" Bir önceki dipnotta geçen tuzağa düştükten sonra Cezîme'nin ölmeden söylediği söz. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, I, 234 (mesel no: 1250). (çev.)

18 "أرقب البيت من راقب."

19 "İzzetli bir şekilde ölmek, esaret altında yaşamaktan iyidir." (çev.)

20 "Gerekirse toprak yer, kimseye boyun eğmez." (çev.)

21 "Yağa nereye gidiyorsun demişler, eğrilikleri düzeltmeye demiş." Kendi hatasını görmeyip başkalarını görene söylenir. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 108 (mesel no: 2904). (çev.)

Bazen güzelliğini içerdği nükteden alır:

"طفيلي ويجلس في الصدر²³

"ثقیل واسمه صخر ابن جبل²⁴

"رأوا شيخا يتعجى قالوا: يختم على صراط"²⁵

Bazen şiir vezninde olur:

"كالكيش يحمل شفرة وزناداً²⁶

"ما الحب الا للحبيب الاول"²⁷

Bu biçimlerin her birinin ayrıca araştırılması gerekir.

[Mesellerin Kökeni]

Hikmetli sözlerde olduğu gibi, mesellerde de doğunun batıdan daha zengin olduğu görülür. Araplar da doğu toplumları içinde mesel bakımından daha öndedirler. Nitekim 1500 yıl boyunca mesel hazinelerini arttırmaya devam etmişlerdir. Örneğin Meydanî'nin²⁸ "*Mecmau'l-emsâl*" adlı eseri çok değerli ve zengin bir eser olmasına rağmen Arapların mesellerinin ancak küçük bir bölümünü temsil etmektedir.

Arapça; Mısırlılar, Hintliler, İranlılar, Suriyeliler, Araplar gibi farklı pek çok toplumun dili olmuştur. Bu toplumların her birinin; fakirlik- zenginlik, köleleştirme- sömürülme, boyun eğme- kibir, izzet- zillet gibi farklı toplumsal durumlarda ortaya çıkmış ve onların kendi kültürlerinin rengine bürünmüş meselleri var olagelmıştır. Bu toplumlar; mesellerini rahatlatma unsuru olarak kullanmış ve onlarla kendilerini ifade etmişlerdir.

[Mesellerin Dili]

Arap meselleri bazen Meydanî'nin "*Mecmau'l-emsâl*" inde görüldüğü gibi fasih dille, bazen de İbşihî'nin²⁹ "*el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf*" adlı eserinin ilgili bölümünde olduğu gibi yerel dille söylenmiştir.

İbşihî bu eserinde fasih dildeki meselleri nakletmenin yanı sıra açtığı bu başlıkta kendi dönemi ve muhitinin yaygın mesellerinden nadide örnekler sunmuştur.

22 "Bedbahta mutluluğa koş demişler, beni kendi halime bırakın demiş." İyiliğe ve öğüde aldırış etmeyen için kullanılır. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 97 (mesel no: 2856). (çev.)

23 "Asalaktr, ama baş köşede oturur." (çev.)

24 "Ağırdır, adı da dağ oğlu kayadır." (çev.)

25 "Kekeleyen bir yaşlıyı görmüşler, Sözüünü sıratla tamamlar demişler." (çev.)

26 "Bileğini ve bıçağını boynunda taşıyan koç gibidir." Kendini tehlikeye atanlar için kullanılır. Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, II, 143 (mesel no: 3040). (çev.)]

27 "Aşk, sadece ilk sevgiliye aittir." (çev.)

28 el-Meydânî Ebü'l-Fazl Ahmed b. İbrahim (h 518).

29 Ebü'l-Feth Bahâüddin Muhammed b. Ahmed el-İbşihî (h 854). (çev.)

[Mesellerin Önemi]

Mesellerin önemi şuradan kaynaklanır: her toplumun belirli bir dönemindeki meselleri bilindiği zaman; ahlaki, siyasi, dini, ekonomik ve sosyal durumlarının çoğu ile ilgili göstergeler, kanıtlar elde edilir. Örneğin bazı meseller köylülerin hayatını, bazıları şehirlielerin hayatını, bazıları toplumun gelişmiş ve refah devirlerini, bazıları gerileme dönemlerini anlatır.

Meseller; toplumun davranışlarını etkilemesi, toplumun mesellere rağbet etmesi, mesellerin öğretilerinin dikkate alınması gibi eğilimler açısından da ele alınmalıdır. Mesela müslüman toplumlar, Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki:

30 “لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا”

31 “وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ”

32 “كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ”

33 “يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ”

34 “الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى”

Ve benzeri mesellerden; herkesin dilinde dolaşan Abbasi öncesi klasik dönemin ve sonrasının mesellerinden de çokça etkilenmişlerdir. Mesellerin tümü, nesilden nesile nakledilen ahlaki öğütler içermektedir.

Meseller; kendisini diğer edebi türlerden ayıran özellikleri, üslubu ve sanatsal yönü bakımından incelenmek ve araştırılmak için verimli bir alandır.

Şunu da söylemek gerekir ki önceki nesillere göre mesellerin kullanımının, mesellerden delil getirmenin azaldığını görülmektedir. Annemizden, ninemizden ve mahalle sakinlerimizden meselleri çokça kullanıp sözlerine delil getirdiklerini duyardık. Ama artık bu durum daha az görülür olmuştur, hele de aydınlar, meselleri halktan çok daha az kullanır olmuşlardır.

Acaba bu, mesellere pek önem vermeyen modern medeniyetin taşkınlığının bir etkisidir de arap edebiyatçıları batılı edebiyatçılara öykünüp onların izinden giderek mesel kullanımını azaltmışlar mıdır? Yoksa mesellere başvurulması gâh kullandığımız gâh terk ettiğimiz bir moda mıdır?

Sonuç olarak, tüm bunlar ayrıntılı araştırmalara ve uzunca düşünmeye ihtiyaç duymaktadır. Sanırsız şimdilik bu konuya bu kadar dikkat çekmemiz ve düşündürmemiz yeterlidir.

30 el-Bakara 2/286, “Allah kimseye altından kalkamayacağı bir sorumluluk yüklemeyiz.” (çev.).

31 el-Bakara 2/216, “Bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir.” (çev.).

32 el-Müddessir 74/38, “Her günahkâr kişi yaptıklarının rehinilesiri olacaktır.” (çev.).

33 Tirmizî, “Fiten”, 7; “Allah’ın (cc) yardım ve desteği toplulukla beraberdir.” (çev.).

34 Buhârî, “Zekât”, 18; “Veren el alan elden üstündür.” (çev.).